

Normbrott och variation. Genus och sexualitet i Marguerite Yourcenars romaner

LECTIO PRAECURSORIA

Andrea Hynynen

För mer än tio år sedan fick jag Marguerite Yourcenars *Hadrianus minnen* (originaltext *Mémoires d'Hadrien* 1951) i gåva av min man under en resa till Rom. Antiken har alltid fascinerat mig och vad kan vara ett bättre ställe att läsa denna mäktiga roman än just där, omgiven av ståtliga minnesmärken skapade av bland andra kejsar Hadrianus. Men det som fångade mig mest var ändå inte epoken som återskapades inför mina ögon, utan kärlekshistorien mellan Hadrianus och Antinous. Jag fascinerades av att något som idag knappast skulle ge upphov till lovord – med tanke på deras kön, åldersskillnad och hierarkiska förhållande – kunde upplevas som så naturligt, vackert och tragiskt. Enligt Henriette Levillain (1992, 24–25) var det också Antinous som först inspirerade Yourcenar att skriva om det här ämnet, även om hon med tiden ändrade fokus och allt mer betonade Hadrianus roll som statsman, d.v.s. som uppbyggare, förnyare och stabiliserare av romarriket. Mottagandet av romanen vittnar om att jag inte var den första som reagerade så, liksom Yourcenar inte heller var den första författaren som dragits till denna legendariska kärlekshistoria. Om vi vill hålla oss på hemmaplan räcker det att nämna Volter Kilpis skrift *Antinous* från 1903.

Den läsoplevelsen öppnade mina ögon för att det finns en mängd olika sätt att uppfatta och leva ut sexualitet, kärlek och andra känslor. Michel Foucaults *Sexualitetens historia* erbjöd tankeväckande läsning om andra epoker. Detta ledde sedermera till ett intresse för frågor om manlighet och kvinnlighet. Då vi ser oss omkring verkar det så självklart att människor

indelns i två motsatta grupper, män och kvinnor. Vid en närmare blick visar det sig dock att gränsen mellan dessa två inte är så entydig: i stället för en tudelning ser jag, om jag vill, mångfald och obestämdhet, vilka är ledmotivet i min undersökning av Yourcenars texter.

Queer-teorin utmanar köns- och sexuella kategorier

Det Thomas Laqueur (1990) kallar tvåkönsmodellen och den därav härledda idén om heterosexualitetens naturlighet har sedan slutet av 1980-talet aktivt ifrågasatts och problematiserats inom bl.a. queer-teorin, främst tack vare Judith Butlers banbrytande *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* från 1990. Butler introducerar där sin teori om genus som performativt, kort sagt producerat genom upprepade handlingar, riter, diskurser och normer. Enligt Butler har indelningen i man och kvinna inte en biologisk grund, utan den återskapas i det sociala i den heterosexuella matrisen. Jämfört med tidigare feministiska teorier vänder hon på steken och hävdar att genus skapar kön. Eftersom existensen av två kön inte har en biologisk grund, är inte heller motsättningen mellan s.k. naturlig heterosexualitet och avvikande homosexualitet motiverad. Eve Sedgwick (1990) med flera har dessutom påvisat att kategorierna homosexualitet och heterosexualitet inte alls är så entydiga som det låter. Uppfattningar om homosexualitet varierar och motstridiga tolkningar kan t.o.m. existera sida vid sida. För somliga är homosexualitet mellan

SQS
1–2/2010

32

Queer/
View/Mirror
Lectio

Andrea
Hynynen

män sammankopplat med extra manlighet, medan andra associerar homosexualitet till kvinnliga män.

Butlers teori väckte enormt gehör. Queer-teorin svepte som en löpeld genom amerikanska akademiska kretsar och nådde snabbt Norden och andra europeiska vetenskapskretsar. Tiina Rosenberg har haft en avgörande betydelse för litterär queer-forskning i Sverige, liksom bland andra Lasse Kekki i Finland. Man kan redan se tydliga effekter av queer-teori och queer-aktivism i samhället. Men i Frankrike har queer-teori, liksom gaystudier och feministisk teori stött på hårdare motstånd. Det är först alldeles nyligen som dessa idéer börjat vinna insteg, tack vare ihärdiga banbrytare såsom Marie-Hélène Bourcier och Didier Eribon. Till skillnad från Norden och USA, där queer-teorin först blev populär bland litteraturvetare, är det sociologer och filosofer som gått i främsta ledet i Frankrike. Till de vanligaste argumenten emot queer-teori, gaystudier och genusstudier i Frankrike hör dess sociala engagemang (se Eribon 1999, 24). Eftersom vetenskap ska vara neutral och objektiv uppfattas queer-teoretiker, genusforskare och homosexualitetsforskare som suspekta, eftersom de ofta, men inte alls alltid, själva bryter mot den heterosexuella normen, d.v.s. tillhör den minoritet de undersöker. Att heterosexuella personer som forskar i homosexualitet inte upplevs som partiska vittnar om hur stark heternormativiteten är.

Trots att Butler kronats till queer-teorins drottning, är hennes idéer inte så banbrytande som de kanske verkar. Liknande tankegångar hade tidigare framförts av Adrienne Rich som i artikeln "Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence" från 1980 beskrev homosexualitet som ett socialt tvång. I "The Category of Sex" från 1982 beskriver Monique Wittig (1992) kön som en produkt skapad av ett heterosexuellt samhälle, där äktenskap är en obligatorisk civiltjänstgöring. I "On The Social Contract" från 1989, som anspelar på Rousseaus berömda "Du contrat social", talar

Wittig (1992) om det heterosexuella kontraktet som en social obligation. Butler bygger vidare på dessa idéer och lanserar sin egen teori, som är starkt inspirerad av Michel Foucault. Hans tes att sexualitet inte är en naturlig drift utan konstrueras i diskurser ligger till grund för queer-teorin. Till Foucaults mest berömda och omdebatterade påståenden hör att homosexualiteten uppstod på 1800-talet, i samband med att medicinsk och psykologisk vetenskap började intressera sig för homosexualitet och utvecklade diverse teorier om dess ursprung. Foucaults tvärsäkra deklaration att homosexualitetens födelseår var 1870 har kritiserats och dateringens giltighet har omkullkastats. Men grundtanken är fortfarande aktuell, nämligen att det mesta som gäller sexualiteten formas i samhället, inte i någon inre drift.

Anakronistiska läsningar?

Det är queer-teorins ifrågasättande av normer och fasta köns- och sexuella identiteter som utgör utgångspunkten för min undersökning. Mitt intresse med det här arbetet har ändå inte varit att utveckla teorierna, utan att med hjälp av det här perspektivet belysa vissa aspekter av Yourcenars författarskap, nämligen den obeständighet, mångfald och det gränsöverskridande som iscensätts i hennes fiktiva prosatexter. Det här gäller framför allt genus och sexualitet. I det här sammanhanget vill jag påpeka i samklang med Didier Eribon att litteraturen i många fall föregått den akademiska teoretiseringen. Flera författare har i sina böcker problematiserat könsskillnader och sexuella normer genom att porträttera androgyner, transvestism och homosexualitet långt innan queer-teoretikerna lade fram sina sofistikerade teorier; William Shakespeare, Honoré de Balzac, Théophile Gautier för att nämna några exempel. Yourcenar betonade redan år 1963 i förordet till *Alexis* att språket och språkbruket är av stor betydelse för möjligheten till sexuell frihet. Man kan se en klar parallell till Foucaults teorier om diskurser

och sexualitet som läggs fram i den första volymen av *Sexualitetens historia* som utkom i original år 1976.

Det här leder mig till frågan om hur ändamålsenligt det är att tillämpa trendiga samtida teorier på äldre litteratur och epoker. Foucault ansåg ju som sagt, åtminstone vid den tidpunkten, att det inte fanns homosexuella i ordets nuvarande betydelse förrän på 1800-talet. Han har i och för sig rätt. Det vore anakronistiskt att jämföra till exempel kejsar Hadrianus med de uniformklädda muskelknuttiga gay-ikoner som porträtterats av Tom of Finland. Å andra sidan är vi knutna till de kategorier, begrepp och diskurser som gäller idag. Det går knappast att helt frigöra sig från dem och så att säga stiga ut ur nutiden. Den här diskussionen hör till de grundläggande frågeställningarna inom historievetenskapen, men är relevant även för litteratur. I *Female Masculinity* (1998) förespråkar queer-forskaren Judith Halberstam en ”perverst nutidscentrerad metodologi”, som alltså tveklöst tillämpar nya teorier, begrepp och perspektiv på kulturprodukter från förfluten tid. Min position är något försiktigare, eftersom jag anser det viktigt att känna till den historiska kontexten för att bättre förstå texter från förgångens tid. Ändå håller jag med om att man kan hitta nya synvinklar och nya fenomen i dem genom att använda aktuella analysmetoder och teorier. Jag anser alltså att det är berättigat att applicera ett queer-, genus- eller gayperspektiv på historiska texter.

I Yourcenars fall blir frågan extra problematisk, eftersom hon skrev historiska romaner och hennes författarskap sträcker sig från 1920-talet till 1980-talet. Under denna period skedde det märkbara förändringar både i förhållande till homosexualitet och till kön. Det betyder att flera historiska kontexter samverkar i varje text, å ena sidan Yourcenars samtida och å andra sidan den historiska epoken som återskapas i böckerna, till exempel romarriket i *Hadrianus minnen*, Renässansen i *Vishetens natt* (*L'Œuvre au Noir* 1968), 1600-talet i *Un homme obscur* (1982), vars

svenska översättning lär vara på kommande men som dock inte ännu finns, och sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet i *Alexis eller Traktaten om den fåfänga kampen* (*Alexis ou le Traité du vain combat* 1929). Även om Yourcenar var mån om att göra en grundlig dokumentation för sina romaner och att läsa originaltexter från den aktuella tidsperioden, var hon knappast helt immun mot de samhällsdebatter som pågick omkring henne. I synnerhet *Alexis* är tydligt påverkad av å ena sidan André Gides texter och å andra sidan den dåtida samhällsdiskussionen om homosexualitet. Det har dessutom gått en tid sedan Yourcenars böcker kom ut. En queer-teoretiskt inspirerad läsning idag uppfattar troligtvis hennes behandling av köns- och sexualitetstematiken lite annorlunda än hennes första läsare. Det är det som är så spännande med litteratur, i synnerhet god litteratur, nämligen att det alltid finns sådant som undslipper en eller som verkar mindre viktigt vid en viss tidpunkt, men som kan framstå som väsentligt om man läser om boken vid ett annat tillfälle.

Mångfald och gränsöverskridande i Yourcenars texter

Yourcenars texter myllrar av figurer som på sätt eller annat ifrågasätter eller tar avstånd från en klar indelning i män och kvinnor. Hennes första romanhjärte Alexis de Géra säger att han identifierar sig så starkt med sina systrar att han inte kan åtrå någon av deras väninnor, eftersom han liknar dem så mycket. I Yourcenars sista roman *Un homme obscur* förklarar Nathanaël Adriansen att han inte känner sig särdeles manlig vid sidan av de kvinnor han möter, och deklarerar kategoriskt att de skillnader man ser emellan olika kategorier, t.ex. i fråga om tro, kön och art, är sociala snarare än naturliga. I novellen *Une belle matinée* (1982, ej översatt till svenska) uttrycker Lazare Adriansen å sin sida en passion för förklädnad och rollspel och glider fritt av och an mellan manliga och kvinnliga positioner. Syskonen Sophie och Conrad de Reval beskrivs av berättaren i *Nådastöten* (*Le Coup de*

Grâce 1939) som androgynner. Det intressanta här är inte bara att Yourcenar illustrerar överskridande av könsgänser. Det iögonfallande är att hon gör det på olika sätt i de olika texterna: inversion, androgyni, transvestism samt ett universellt förnekande av könsskillnader alterneras. För mig är det klart att hon systematiskt experimenterar och utmanar könssystemet.

Sexualitet är ett annat centralt tema som ständigt skiftar i böckerna. Vissa drag upprepas, nämligen ett motstånd mot och förakt för normer och konformism, diskretion inför sexuella akter, en hyllning till fysisk skönhet, som är ung och manlig för det mesta, ett kontinuerligt försvar av homosexualitet och slutligen en hierarki i kärleksrelationerna som ofta utspelar sig mellan en äldre man och en ung vacker pojke. Heterosexualitet behandlas nedsättande, med undantag av Yourcenars sista roman där huvudpersonen föredrar kvinnor. Jag har dock velat lyfta fram att även i den här texten framställs homosexualitet som lika värdig och naturlig som heterosexualitet, valet står mellan två jämbördiga alternativ.

Å andra sidan sker det kontinuerliga små förändringar i huvudpersonernas sexuella relationer mellan de olika verken. Alexis och Eric åtrår uteslutande män. Kvinnor fyller dem med avsmak. Hadrianus i *Hadrianus minnen* alternerar kvinnor och unga män, men föredrar unga pojkar. Zenon i *Vishetens natt* har samma preferens, men upplever en värdefull förbindelse med en kvinna. En markant skillnad mellan dessa två verk är dock att kärlek och sexualitet i den förra är associerade till återuppbyggandet av Greklands ära och ses som en positiv gudomlig kraft. I den senare kopplas sexualitet och begär till katastrof, död och revolt. Utmärkande för Yourcenar är nämligen att sexualitetstematiken intimt hänger samman med verkets övriga teman. Sexualitet och kärlek är inte isolerade faktorer i karaktärernas liv, utan avspeglar alltid andra områden av deras existens, värderingar och handlingar. Även miljöbeskrivningar och enskilda episoder i texterna har ofta ett samband med huvudpersonernas värderingar på det

här området. De fungerar i texten som stöd för sexualitetstematiken. Det går inte att separera Hadrianus passion för Antinous från hans passion för Grekland.

I mitt arbete konstateras således att sexualitet, liksom kön och genus genomgår en systematisk bearbetning i Yourcenars verk, som om Yourcenar strävade till att utforska olika möjligheter och modeller som kan tänkas, eller med andra ord som om hon lekte med köns- och sexuella kategorier.

Referenser

- Butler**, Judith 1999 [1990]: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Eribon**, D. 1999: *Réflexions sur la question gay*. Paris: Fayard.
- Foucault**, Michel 1994 [1976]: *Histoire de la sexualité 1. La volonté de savoir*. Paris: Gallimard.
- Halberstam**, Judith 1998: *Female Masculinity*. Duke University Press.
- Levillain**, Henriette 1992: *Mémoires d'Hadrien de Marguerite Yourcenar*. Collection foliothèque. Paris: Gallimard.
- Rich**, Adrienne 1993 [1980]: "Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence" i *The Lesbian and Gay Studies Reader*. Ablove, H. Barale, M. A., Halperin, D. (red.). New York: Routledge.
- Wittig**, Monica 1992: *The Straight Mind*. Boston: Beacon Press.
- Yourcenar**, Marguerite 1982: *Œuvres romanesques*. Paris: Gallimard.

Andrea Hynynen:

Pluralité et fluidité antinormatives. Étude sur les transgressions sexuelles dans l'œuvre romanesque de Marguerite Yourcenar.

Disputation den 21 maj 2010, Åbo Akademi, Franska språket och litteraturen.

Kustos: Professor Meri Larjavaara.

Opponent: Professor Eva Ahlstedt, Göteborgs universitet.